

Bosna Hersek Tarih Kitaplarında Osmanlı İmajı

Ahmet Alibasic

İngilizce'den tercüme eden; Dilaver Yardım

Balkan Müslümanları ve İslam'ın Osmanlı Türkleriyle olan birliği o kadar kuvvetlidir ki, sadece Balkanlardaki gayri-müslimler Müslümanlar için "Türk" terimini kullanmakla kalmamış aynı zamanda Müslümanlar da bu terimi – en azından son zamanlara kadar - kendileri için büyük bir gururla kullanmışlardır. Yıllar boyunca dostlar ve düşmanlar, Osmanlıları en başta ele alınması gereken Müslümanlar olarak algılamıştır. İslami süreç BH'de sürekli demografik değişimlere ve Boşnak / Müslüman yeni ulus / dini grupların ortaya çıkmasına neden olduğundan dolayı, bu olgunun artık bu gün çok önemi kalmamıştır.

Bu konuda ilerlemek için bir çok yol vardır. Burada, ilk önce, Osmanlı tarihinin BH ilkokul ders kitaplarında nasıl sunulduğuna bakacağız; acaba üç BH ulusundan birisinin perspektifi midir ya da ortak bir görüş müdür? Ve hangi tarih işlenmiştir; askeri, siyasi, sosyal, kültürel ya da ekonomik? Bu bağlamda yapılan tercihler Osmanlı imajını kuvvetli bir şekilde etkiler. Örneğin, siyasi ve askeri tarihler ekonomik görüş açısındaki tarihe göre daha bölücüdür. Daha sonra, Kosova Savaşı, İslamileştirme süreci, Müslümanların ve gayri-müslimlerin görelî durumları, Osmanlı fetihlerinden sonra demografik değişimler, Osmanlıların diğerlerine göre ahlaki durumları, vs. gibi Osmanlı tarihindeki temel unsurların nasıl ele alındığını mukayese edeceğiz. Bu konuları inceleyerek, yazıldıkları dillere göre gruplanan çeşitli ders kitaplarının Osmanlı imajını ele alış yönlerini tespit etmeyi umuyoruz. Ve en sonunda, ders kitaplarındaki gösterimleri ve Osmanlı imajını nasıl betimlediklerini inceleyeceğiz.

Araştırmanın Kapsamı

Bu makalenin amacına uygun olarak BH'de ilkokullarda okutulan tarih kitaplarını inceledim. Bosna dilinde ve Sırp kitaplarında, Osmanlı konusu oldukça fazla yer alırken, bu konu Hırvat

kitaplarında çok az yer bulmuştur. Bazı ilkokul kitaplarının yazarlarının aynı zamanda lise kitaplarını da yazmalarından dolayı, bu makalenin bulgu ve sonuçları, bazı lise kitapları için de geçerlidir. Bu durum özellikle BH'deki kitaplar için geçerlidir.

Sırp Cumhuriyeti'nde kullanılan kitaplar, Güney Saraybosna Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Enstitüsü tarafından yayınlanır. Aşağıdaki kitaplar incelenmiştir.

1. Rade Mihalsic, Tarih 7, 2005 (bundan sonra *I7* olarak anılacaktır)
2. Rade Mihalsic, 6. sınıflar için Tarih Okuma Kitabı (b.s. *IC6*)
3. Milutin Perovic, Borislav Stanojlovic ve Milo Strugar *Tarih 8* , 2005 (b.s. *I8*)
4. Ranko Pejic, Tarih 9, 2005 (b.s. *I9*)

BH Hırvatistan federasyonunda kullanılan kitaplar Mostar'da Okul Yayınları tarafından basılmaktadır. Bu makale için aşağıdaki kitapları inceledim:

1. Ivo Makek ve Andrija Nikic *Tarih 6* , 2001 (b.s. *P6*)
2. Ivan Dukic, Kresimir Erdelja, Andrija Nikic ve Igor Stojakovic *Tarih 7* , 2001 (b.s. *P7*)

Bosna dilindeki kitapları takip eden okullar bağımsız yayın kuruluşları tarafından basılan kitapları kullanmaktadır:

1. Enes Pelidija ve Fahreddin Isakovic *Tarih 6* Saraybosna 2001 (b.s. *H6-Pelidija*)
2. Fahreddin Isakovic ve Enes Pelidija *Tarih 7* Saraybosna 2001 (b.s. *H7-Isakovic*)
3. Edin Radusic, Alattin Husic ve Vahid Smriko *Tarih 7* Saraybosna, Saraybosna Yayınları, 2003 (b.s. *H7-Radusic*)
4. Hatice Hadziabdic ve Edis Dervisagic *Tarih 7* , Saraybosna: Saraybosna Yayınları 2005 (b.s. *H7-Hadziabdic*)

Bu üç grupta da Osmanlılara bakış açısı yönünden çok fazla benzerlikler olmasına rağmen, kullandıkları dil açısından Osmanlılara Sırp, Hırvat ve Bosna yaklaşımını ele alacağız. Gerekli olduğunda, aynı gruptaki kitaplar arasındaki farklılıklara – ki bu Bosna kitaplarında oldukça fazladır- işaret edeceğim.

Kimin ve Neyin Tarihi?

BH tarih kitaplarındaki Osmanlı imajının mukayesesine başlamadan önce, öğretilen tarih türüne ve referans noktalarına göre iki gözleme değinmeliyiz. BH'deki tarih kitapları uluslararası toplumun ve bireysel araştırmacıların hep dikkatini çekmiştir ama, benim bildiğim kadarıyla, şimdiye kadar bizim yaptığımız şekilde hiç bir analiz yapılmamıştır. Dünya Bankası Yönetim Kurulu, OSCE, Avrupa Konseyi ve UNESCO, 1998'de Saraybosna Kantonundan başlayarak, BH'de okul kitaplarının yeniden gözden geçirilme sürecinde rol almıştır. Daha sonra bu süreç tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 18 Mayıs 1998'de, BH Federasyonu ve Sırp Cumhuriyetinin eğitim yetkilileri "Ders Kitaplarının İncelenmesi ve Saldırgan Maddelerin Kaldırılması Anlaşmasını" imzalamıştır. Bu anlaşmanın taahhütleri aynı yılın Haziran ayında tekrar gözden geçirilmiştir. Bu anlaşmaya göre daha genel görünümde olan "1999-2000 okul döneminde BH'de kullanılacak Okul Kitaplarından Uygunuz Maddelerin Çıkarılması Anlaşması" 19.7.1999'da Mostar'da imzalandı. Aynı yıl BH Avrupa Birliği üyeliği için başvurdu ve ders kitaplarından potansiyel saldırgan maddelerin çıkarılması talep edildi. Belki de ortaya çıkan bazı problemlerden dolayı ve anlaşmanın yerine getirilmesindeki suiistimallerin önlenmesi amacıyla, bu sefer de "19 Temmuz 1999 tarihli 1999-2000 Okul Döneminde BH'de Kullanılacak Okul Kitaplarından Uygunuz Maddelerin Çıkarılması Anlaşmasının Uygulanması" adında bir belge imzalandı. 10 Mayıs 2000'de ilgili bakanlar başka bir anlaşma imzaladı ve bazı maddelerin ders kitaplarından çıkarılması konusunda bir deklarasyon yayınladılar ve okul çağındaki neslin ortak kimlik ve BH vatandaşlığı duygularıyla yetişebilmesi için tüm ders yayınlarında "paylaşımış, temel unsurların" inşası sürecini başlattılar. Ayrıca "BH'ye atıfta bulunmayan ulusal konulardaki ders kitaplarının BH'de kullanılmasının uygun olmadığı yönünde görüş birliğine varıldı.

Böylece, birinci safhada uygunuz maddeler ders kitaplarından çıkarıldıktan sonra, yeni ders kitaplarının basımı olan ikinci safhaya geçildi. İtiraz edilen maddeler bağımsız komitelerce belirlenecek ve uyuşulmayan maddeler Avrupa Birliği ve UNESCO gözetiminde yeniden görüşülecektir. İlgilenilen iki tür metin vardı; kitapların yeni baskıları yayınlanana kadar üzeri karalanarak ortadan kaldırılanlar ve dipnot olarak "Bu bölümde doğruluğu henüz ortaya konmayan ya da saldırgan maddelerin hali hazırda incelenen maddeleri vardır" ibaresi bulunanlar. İlk başlarda, bu sürecin uygulanmaması için bir çok teşebbüs oldu ve 2002 ile 2003 yıllarında bir çok okul eski ders kitaplarını kullandı. Hatta bazı okullar değişmeyen

sayfaları okul panolarına astı, bazıları ise öğrencilerine üzeri karalanan paragrafların nasıl okunacağını öğretti. Bu anlaşmalar ilk ve ortaokullardaki coğrafya, anadil, görsel kültür, müzik kültürü, müzik, ekonomi ve toplum ve hayat bilgisi kitaplarını kapsıyordu. Okul kitaplarındaki tarih revizyonu ile ilgili raporu elde edemedim ama tüm özet raporlar, komitelerin Bosna kitaplarına göre Sırp ve Hırvat kitapları üzerinde daha çok çalıştığını gösteriyordu.

Eğitim bakanları BH’de ders kitaplarında tarih ve coğrafya konularının yazılması üzerine Rehberin geliştirilmesi için Komisyonların kurulmasına karar verdikten sonra, tarih öğretiminin geliştirilmesi yönündeki sonraki adım Mayıs 2004’de atıldı. Nisan 2005’te Komisyon, ülkedeki her düzeyde eğitimden sorumlu olan tüm bakanların kabul ettiği, “BH’deki İlk ve Orta Okullar için Tarih Ders Kitaplarının Yazılması ve Değerlendirilmesi için Rehber” (bundan sonra sadece Rehber denilecektir) hazırladı. Bu Rehberin amacı;

1. Öğrencilerin ülkedeki üç halkın ve ulusal azınlıkların tarihini ve coğrafyasını temel olarak anlayacağı,
2. BH’nin temel referans noktası olarak alınacağı,
3. Ülkedeki üç halkın ve ulusal azınlıkların kötü olarak anılmayacağı,

bir şekilde ders kitaplarının geliştirilmesine bir zemin hazırlamaktı. Komisyon bunu başarmak için – diğer şeylerin yanı sıra – siyasi tarihle ilgili bilgilerin azaltılmasını öngördü. BH de karşılıklı anlayışın, barışın ve uzlaşmanın oluşturulmasını amaçladı ve öğrencilerin toleransı öğrenmesini sağlamak için geniş bakış açısı prensibini benimsedi. Daha da ötesi;

“Ulusal tarih, BH’den örnekler olarak ve farklılıkların zenginleştirici bir faktör olduğu şekilde, BH ve komşu ülkelerin bölgesel bağlamında anlatılmalıdır. Genel olarak, ders kitaplarında kullanılan dil, özellikle komşu ülkelere bahsedildiğinde, nefreti meydana getirecek ve düşmanlığı körükleyecek tanım ve ifadelerden uzak olmalıdır. Genel ve ulusal tarih, belirli zamanlardaki tarihsel kişiliklerden eşit olarak bahsetmelidir.”

Bu tavsiyelere uygun olarak yazılmış ders kitapları 2006 Eylülünden sonra kullanılmalıydı ama bu böyle olmadı. BH’deki AGİK komisyonu potansiyel tarih kitabı yazarlarını eğitmeyi denemektedir. Bunu yaparken de daha çok Almanya’daki Georg-Eckert Enstitüsünün Uluslararası Ders Kitapları Araştırmasının sonuçlarını dikkate almaktadır. Şimdi, yürürlükteki ders kitaplarının “Rehberin” standartlarıyla ne kadar uyduğuna bakalım.

Ders kitapları çok iyi incelendiğinde, Sırp kitaplarının referans olarak BH'yi değil de Sırp ulusunu ve devletini aldıkları görülür. Bunun sonucunda BH'deki diğer uluslar kendi tarihlerini çok zorlukla teşhis edebilirler. Özellikle, ders kitaplarında Hırvatlar kenarda tutulurken, Boşnaklar Sultanın kendisinden daha kötü olarak, Hıristiyanlara karşı eziyet eden ya da işbirlikçi olarak; hatta 19.yüzyılda Sultan tebaasına eşit haklar vermek istediğinde Boşnaklar bu uygulamaya karşı çıkan olarak gösterilmiştir. Bosna dışında Sırp tarihine aslan payı ayrılmıştır. Böylece *Tarih 7* ve *Tarih 8* kitaplarında, ortaçağlardaki Sırp kralı Stefan Lazarevic'e iki sayfa, Kosova Savaşı'na üç sayfa, Sırp göçlerine 14 sayfa, Sırbistan'daki ayaklanmalara 25 sayfa, Avusturya'daki Sırlara ise önemli bir bölüm ayrılmıştır. Öte yandan tüm Bosna krallarına, Bosna ve Osmanlının yıkılışına sadece yarım sayfa, Boşnak göçlerine (sadece altı kelime), Hırvat göçlerine ve Sırların Bosna'ya yerleşmesine (özet olarak bahsedilmiştir), ya da Bosna'daki Boşnaklara çok az yer verilmiştir. *Tarih 8* de, 19. yy başlarında Balkan yarımadası konusunda, Sırbistan'daki gelişmelere 26 sayfa, Karadağ'a 7 sayfa, BH'e 5 sayfa, Avusturya-Macaristan'daki Slavlara 4 sayfa ve Sırlara 5,5 sayfa, 1848-9 devrimine altı sayfa yer ayrılmıştır. BH tarihi komşu devletlerin tarihi içinde kaybolmuştur. 19.yy bölümündeki 5,5 sayfalık Sırbistan'daki gelişmeler, yedi sayfalık Karadağ ve sekiz sayfalık BH bahislerinde bile daha çok Sırların durumuna ve Sırp ayaklanmalarına yer verilmiştir. *Tarih 7* kitabı Sırp krallığının çöküşüne 15 sayfa ayırırken Bosna krallığının çöküşüne sadece 4 sayfa ayırmıştır. Anlatılan tarih, hem askeri ve politik hem de Sırp ağırlıklıdır.

Hırvat ders kitapları da Osmanlı tarihine çok az yer ayırmıştır (*P6* 158 sayfanın ondokuz sayfasını ve *P7* sadece üç sayfa). Bakış açısı yönünden BH ve Hırvat kitapları aynı perspektifi paylaşırken, Hırvat kitapları sanki Osmanlı devleti önce kendilerine saldırmış gibi, mantıksızca "Türk tehdidi Hırvatistan ve Bosna'ya Yaklaşıyor" bölümüne yer vermiştir. Gerçekte *P6* Osmanlının BH'yi fethine iki kez yer ayırmıştır. (89-90;93-94 ve 154-158. sayfalar). Büyük olasılıkla, sonraki sayfalar, kitapları BH kitaplarına yaklaştırmak için eklenmiştir. BH tarihine daha çok yer vermek istemelerinden dolayı son ünitenin tarih kronolojine uymamasına rağmen ilave edildiği düşünülebilir. Mamafih, Boşnaklar ve Sırlar, hatta Bosna'nın Müslüman ve Ortodoks sakinleri hakkında çok az bahis vardır. Bu ders kitaplarında askeri ve siyasi tarih ile diğer olaylar arasında çok az denge varken, askeri gelişmelere daha çok vurgu yapılmıştır. *P6*, Türk ordusu için her savaşın kafirlere karşı kutsal savaş –cihad – olarak algılandığını belirtir. Buna ek olarak, ganimetlerle motive olan Türk ordusu korku veren bir güçtür. Ama Türk ordusunu dini mi dünyevi mi nedenlerin

motive ettiği belli değildir. Özel kuvvetler olarak bahsedilen Akıncılar, sınır boyunca her yeri yakan, Hırvat ve Slav topraklarını yağmalayan, köylere saldırıp terör estiren birlikler olarak kitaplarda dört kez yer almıştır. Split Piskoposu, Vatikan'da ; “Onlar çocukları analarının kucaklarından çekip aldı, kocalarının önünde kadınlara tecavüz etti, çocuklarının önünde yaşlı ana babalarına katliam yaptılar” diye ağlayan bir kişi olarak tasvir edilmiştir.

Uygulanabilecek kesin ölçütler olmasa da, özellikle 2003 ve 2005’de basılan Bosna ders kitapları “Rehber”e uygunluk içindedir. (H7 Radusic ve H7 Hadsiabdic). Bu kitapların her ikisi de, Osmanlı tarihinin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve askeri yönlerinden bahsetmektedir. Hatta bu konuları her yönden ele aldıkları için oldukça başarılıdırlar. Bu kitaplar komitelerin incelemelerinden olumlu not almıştır. 1994 yılında yazılan kitaplar bile Bosna’daki üç halktan bahseder. Osmanlı yönetimindeki Sırlardan ise çok az bahsedilir. Kosova Savaşı, örneğın, sadece birkaç satırda yer alır. *Tarih 7 – Isakoviç*, Sırbistan, Balkanlar ve Güney Slav ülkelerindeki gelişmelere daha çok yer ayırır. Bu kitap, *Tarih 7-Pelidija* ile birlikte kısmi olarak Latin ve kısmi olarak Kiril alfabesiyle yazılmıştır. Diğer kitaplar ise ya Latin ya da Kiril alfabesiyledir. Bu kitaplar, Boşnaklar tarafından yazılmasına ve kullanılmasına rağmen, en azından olaylara BH perspektifinden bakabilmektedir.

Bunlar araştırılan kitaplarda ilgilendikleri tarih konusundaki genel gözlemlerdir. Bunlar BH ders kitaplarındaki Osmanlı Tarihinin anahtar konuları tartışmalarımızda bir arka plan sağlayacaktır. Bu ana temalara bakarak, ders kitaplarındaki Osmanlı imajını su yüzüne çıkarabileceğimi umuyorum.

BH Ders Kitaplarındaki Anahtar Konular

1. 1389 Kosova Savaşı

Tahmin edileceği gibi, 1389 Kosova savaşı BH ders kitaplarında farklı yerlerde yer alır. Pelidija ve Isakovic bu konuda oldukça tutumludurlar ve sadece beş satırda, 28 Haziran 1389 da Kosova’da Osmanlı ordusunun Sırp güçleri ve diğer Balkan lordları karşısındaki zaferinin Osmanlı yayılmacılığını kolaylaştırdığından bahseder. Savaştan sonra yenik beyler, yeni kurulan Sırp despotluğunda birer Osmanlı vassalı olmuştur (H6-Pelidija s.86). Saraybosna

Yayinevi kitapları 14. yy tarihiyle ilgilenmez ve böylece Kosova Savaşından bahsetmez. P6 sadece “Osmanlılar 1389’da Sırp prensi Lazarı Kosova meydanında yenilgiye uğrattı” der.

Tarih 6 ise Kosova savaşına daha fazla yer –üç tam sayfa- ayırır (s. 163-5) ve öğrencilere bu konuyla ilgili dört sayfanın bulunduğu *Okuyucu Tarihi* kitabına bakmayı önerir. Her iki yazının yaklaşık üçte ikisi Kosova efsanesinden bahseder. Sırbistan Türkleri yenebilen öncü ülke olarak tanıtılır. Kosova Savaşından önce, Osmanlı iki kıtaya yayılan bir dünya gücüydü. Sultan Murad kuvvetlerini her iki kıtadan topladı. Deneyimli komutanlarının yanı sıra, çocuklarını da savaş meydanına getirmesi, Kosova’nın Sultan için küçük bir mesele olmadığını gösterir. Sultan ayrıca bazıları Hıristiyan olan vassalları tarafından da destekleniyordu. O zamanlarda Sırbistan çok küçüktü ve “detayları ve sonuçları bilinmeyen” (vurgu eklenmiştir) bir savaşa Sırp liderinin tüm akrabaları ve arkadaşları askerlerini göndermemiştir. Sırp ve Türk yöneticileri savaşta ölmüştür. Sultan Murad bir Sırp savaşçısı olan Miloş Obilic tarafından öldürülmüştür. Murad’ın küçük oğlu Yakup, yeni Sultan olan abisi Beyazıt tarafından öldürülmüştür. Ders kitabına göre bu savaş o gün dünyada yaşayan herkes üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Herkes Osmanlıların gücünü biliyordu. Kosova kahramanlarının başarısı Hristiyan dünyasında ve en ücra köşelerde bile çok büyük etki bıraktı. Sultanın ölümü, birçoklarını Türklerin yenilebilir olduğuna inandırdı. Mamafih, her iki taraftan verilen büyük kayıplar, sadece askersiz kalan Sırp devletlerini etkiledi ve Sırp lideri Sultanın hâkimiyetini kabul etti. Savaştan geriye çok az güvenilir şahit kalınca, çok kısa sürede bir efsane haline geldi. Tabi bu sıradan bir hikâye değildi. Gerçek bir çarpışmaya dayanıyordu ve efsane tarihsel şuurun ortaya çıkmasına neden oldu.

Bazı Sırpınların ihaneti ve bazılarının kahramanlığı kararsız ve inançsız Sırpınlar için bir uyarı oldu ve bu onların cesaretini arttırdı. Böylece Omsalı Sultanının muhteşem ve ürkütücü bir düşman olmasına rağmen, Sırp kahramanları ondan korkmadı. Kitabın ilerleyen bölümlerinde, Floransa Belediyesinin Bosna Kralı Tvrtko’yı “Hristiyanlığın ismini dünya üzerinden kazımak isteyen” vahşi düşmanı yendiği için tebrik ettiği belirtilmektedir. Daha sonra savaşın popüler anlamı belirtilmektedir. Sultan Murat tiran ve barbardır ama gururlu ve muhteşem bir düşmandır. Adamları çok kurnazdır ve savaşın tamamı adil olmamıştır ve trajiktir. Miloş’un Sultana suikastı detaylı olarak anlatılır (88-90). Bunun tersine, *Okuma Tarihi 6* da ise savaşın Aziz Vid gününde olduğunu yazar. Kitapta ayrıca savaş kıyafetleri içinde Miloş’un bir resmi vardır (s.89). Belki de kitabın yazarları Kosova Savaşının tüm efsanelerini anlatmayı ders

kitabı için uygun olmadığını düşünmüştür. Mamafih, Kosova'dan alınacak dersi öğrencilere öğretme fırsatını kaçırmamışlardır.

2. BH'de İslamlaştırma

Bosna'da Osmanlı dönemi boyunca meydana gelen en önemli ve tartışmaya yol açan süreç, bölge halkının din değiştirmesi üstünedir. Bu sürecin sunumunun siyasi anlamı vardır. Bunun gönüllü olarak yapılmasının inkârı, Sırp ve bazı Hırvat tarihçileri için ortak bir uygulamadır. P6 Türklerin Hristiyanları İslam'ı kabul etmeleri için zorlamadıklarını teyit eder. "Hristiyanlar Sultanın koruması altında yaşıyordu ama buna karşılık yüksek miktarlarda *Haraç* ödüyorlardı." Bu yüksek haracı ödemekten kaçmanın bir yolu olmasından dolayı, birçok Hristiyan gönüllü olarak İslam'ı kabul etti. Bunun yanı sıra, İslam'ı kabul ettiklerinde, gözde sınıfa tabi oluyorlar ve kazançlı hizmetlere giriyorlardı. İslam'ı seçen aristokrasi haklarını ve kölelerini koruyordu. Evet, Türkler bazı sağlıklı ve kuvvetli oğlanları ve genç delikanlıları "kan vergisi" adı altında Yeniçeri ocağına alarak, zorla İslamlaştırmıştır. P7, küçük bir bölümde, "Bosna Paşalığında İslam inancına sahip çok sayıda insanın yaşadığından", bahseder. *Tarih 7* ise, Türk fethinin genel sonuçları alt başlığında "mağlup olanların bir kısmının İslam'ı – *fethedenin dini(vurgu vardır)*-kabul ettiğini" belirtir. *Tarih 8* de, Osmanlı devletinin, Hristiyan komşularıyla olan savaşlarında sayıları Balkanlardakilere kıyasla sayısız olan yerel Müslümanlardan faydalandıkları yer alır. Özet bölümündeki üç sayfada da "hayatlarını kolaylaştırmak için Hristiyanların önemli bir bölümünün İslam'ı" seçtiğinden bahsedilir. Başka bir örnekte ise, Kosova'daki Cezar Paşanın İslam'ı seçmeleri için Sırpı zorladığı yer alır. Bu karmaşık İslamileştirme sürecini tek yanlı olarak tasvir ederken, tarih kitapları zengin ve ciddi çalışmaları tamamen ihmal etmiş ve Bosna Müslümanlarını Sırp tarihsel görüşüyle, asillerin açgözlü çocukları, hırsızlar, köleler, zavallılar, tembeller, serseriler, ya da daha iyi olarak düşmanlarının dinini seçen mağlup ve kafası karışık Sırpı olarak tanımlamıştır.

Tarih 7-Pelidija İslamlaştırma sürecine çok az yer ayırırken, daha karmaşık süreçlerden bahseder. Bu süreç, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin çok daha önceden kurulduğu yerler dışında, Arnavutluk dışındaki Balkan ülkelerine göre BH'de yoğun bir şekilde İslamlaştırmanın belirleyici bir faktör olduğudur. Sıradan Hristiyanların yanı sıra, bir çok ünlü feodal ailelerin üyeleri de İslam'a geçmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısında, sıklıkla köylerin ve bölgelerin tamamı geçiş yapmıştır. Şehirlerde, önce tacirler ve zanaatkârlar

İslam'a geçmiştir. Öte yandan, İslam'a geçmeyenler de kararlarından dolayı herhangi bir zorlukla karşılaşmamıştır. İslamileştirme sürecindeki devşirme olayı ise şöyle tanımlanır: "İslam'ın yayılması Osmanlı Devletindeki üst düzey yöneticilerden, özellikle Yeniçeri hizmetindekilerden, etkilenmiştir. Bunlar önemli mülkler ve aileleri için güvenli *tumarlar* edinmişlerdir. Kuran'da belirtildiği gibi, İslam'a geçişte zorlama olmasa da, geçenler bunu askeri ve siyasi bir kariyer için yapmıştır. Yeniçeri ocağına alınmayla (devşirme), İslam'a geçiş dairesi çok yaygınlaşmıştır" (H6-Pelidja: 110-111). Sanki Hristiyanlar devşirmeyi bir ayrıcalık, ya da genç Hristiyanlar devşirme olurken bunu bir İslam'a geçiş ya da Hristiyan kalmak arasında bir seçim olarak düşünmüşlerdir. Bu sürece birkaç itiraz olsa da, bu tüm sürece ait gönüllü geçişi etkilemez. 17 yüzyıla kadar İslam'a geçişte, bölge halkının %75'i Müslüman olmuştur. 18. yüzyılda ise daha çok Müslüman şehir merkezlerinde meydana gelen yoğun savaşlar ve istilalardan dolayı bu oran düşmüştür. (H6-Pledija-111)

Tarih 7-Radusic İslamlaştırma sürecini Osmanlı yönetimindeki bu bölgede en önemli değişim olarak dikkate alır. Bu süreç tedrici ve tamamen gönüllüdür. Devşirme yoluyla geçen küçük Hristiyan çocuklardan bahsedilmez. İslamlaştırma bilhassa 16. yüzyılın ilk yarısında yoğunudur. Bu daha çok birlikte yaşayan bir ailedeki Müslüman olan ve olmayanlarda görülmüştür. Bu ise Bosna'daki kuvvetli bir kilise organizasyonunun eksikliğiyle açıklanabilir. Sürecin sonunda, Bosna'daki din üçgeni – Bosna, Katolik ve Ortodoks Kiliseleri- İslam'ın Bosna Kilisesinin yerini almasıyla yerlerini yeni bir dini mozaığe bırakmıştır. (H7-Radusic:65-66) Hacıabdıc ve Dervişagic *Tarih7* de bu görüşü tamamen paylaşır. İslam'ı seçmekle Müslüman nüfus, ülke yönetiminde yer almakla siyasi konularda bir ayrıcalık elde etmiştir. Bunun yanı sıra İmparatorluğun savunmasını da üstlenmişlerdir (H7-Hacıabdıc: 48-49) Bosna dilindeki ders kitaplarında İslamileştirme süreci çok az ve gereksizce yer almıştır.

3. Diğer Cemaatlerin Statüsü ve Dini Tolerans

Bosna ders kitapları Osmanlıların Hristiyan ve Yahudi tebaalarına karşı toleranslı davrandıkları konusunda heveslidirler. Hacıabdıc ve Dervişagic Osmanlı Devletinin diğer din taraftarlarına karşı hoşgörülü olduğunu belirtir. Ortodoks Sırlar 16.yy da Pec Patrikliğine bağlandılar. Fatih Sultan Mehmet'in 1463 deki Ahdnamesi ile Katolik Kilisesinin faaliyetleri meşrulaştırıldı. (H7-Hacıabdıc: 49). Ders kitabında bu Ahdname'nin bir resmi vardır. Ayrı bir derste ise, daha çok askerlik, vergiler ve Osmanlı yönetiminde yer alma haklarıyla ilgili olarak

insanların hakları ve sorumlulukları işlenmektedir. Müslümanlar tüm haklara sahipti ve Haraç ödemiordu ama devleti savunmak için ön cephelerde hayatlarını ortaya koyuyorlardı. Ama herkes dini haklarını uygulama ve özgürlükler konusunda eşitti. *Ahdname*'nin güvencesiyle, çok küçük bir bölge olan Saraybosna'da bir çok dini yapı inşa edildi. Pec Patrikliği yeniden haklarına kavuştu ve Yahudiler göç edebildi. Dernek üyeliklerinde her dine mensup kişiler vardı ve dernekteki faaliyetler ve uygulamalar ilgili üyelerin bağlı olduğu dinin gereklerine göre yapılıyordu. “Bu ise Bosna'daki gibi, o dönemin Osmanlı dini çevresinin çok kuvvetli bir karşılıklı saygı ve tanıma içinde var olduğunun bir göstergesidir” (H7-Hacıabdic: 61-62). İlginç bir şekilde, “millet sistemine” ait bir referansa rastlamadım. Bosna'daki Müslüman ve Hristiyan ayrılığı 18. yüzyılda bir takım savaşları beraberinde getirmiştir. İlave vergilerin getirilmesi yüzünden, Hristiyanların statüsü hızla bozulmuştur. Sonuç olarak bunlar, Osmanlıların düşmanı olan Hristiyan Devletlere meyiletmeye başladılar. Hâlbuki Müslümanlar ise bu devletlerle yapılan savaşlarda ön cephelerde ölüyorlardı. Sonuç olarak, Bosna'daki Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ayrılık daha fazla konuşulur hale geldi. (H7-Hacıabdic: 135)

Radusic “Osmanlıların işgal edilen topraklardan gayri-müslimleri kovmadıkları” konusunda ısrar eder. Bu kişilere sultanın hükmü altında, hayat, şeref ve mülk garantisi verilerek, yaşamalarına izin verilmiştir. Bu anlamda, Osmanlı devleti, Avrupa'da farklı dine ait insanların uzun süre bir arada yaşadığı tek devlettir. Mamafih, hayatın bir çok yönüne göre, Hristiyanlar Müslümanlara göre daha kötü durumdadır. Bazen bu bir devlet politikasıdır ve bazen de devlet görevlilerinin gücü yanlış uygulamasıdır. Hristiyan nüfusun karşılaştığı en zor uygulamaların biri, devlet için asker ve yönetici kaynağı olan devşirme uygulamasıdır. Daha sonraki sayfalarda “Osmanlı Devletinin farklı dinlerdeki tebaasına çok toleranslı davrandığı” tekrar edilir. Sonuç, devletin zor kullanmadığı İslamlaşma sürecine rağmen, İspanya'dan kovulan Yahudilerin kabul edilmesinde olduğu gibi Ortodoks ve Katolik toplumların korunması olmuştur. *Ahdname*'nin bir resmi bu ders kitabında da yer almıştır. Katolik papazların düşmanın bir casusu oldukları şüphesiyle kontrol edildikleri de belirtilmiştir. Yazarlar ayrıca, dernek ve lonca üyelerinin kendi inanışlarına göre yaşadıklarını da belirtmiştir.

İsakoviç ve Pelidija *Tarih 7* de, Osmanlı politikalarına karşı Müslüman ve Hristiyanların isyanlarında Hüseyin-kaptan Gradiscevic in gayrimüslimlerle yaptığı ittifaktan bahseder. Aynı yazarlar *Tarih 6*'da, sultanın yönetimi altında dini toleransın çok fazla olduğunu belirtir.

Ama Osmanlı İmparatorluğundaki kriz zamanında ise bunun hızla değiştiği de yazarlar tarafından hemen eklenmiştir. Zaman içinde, “karşılıklı saygı ve tanıma şuuru” gelişmiştir. Bu daha çok aynı ailedeki farklı dinlere sahip kişilerde olmuştur. Müslümanlar ve Hristiyanlar kutsal mekânları ziyaret etmişlerdir ve bazı Müslüman yazarlar birbirlerinin mekânlarını da ziyaret etmelerini talep etmiştir. “Yüzyıllarca süren Osmanlı yönetimine rağmen, BH halkı *Bosna Dilini* korumuştur” Farklılıkların üstesinden iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesiyle gelinmiştir. Boşnaklar, Hırvatlar, Sırlar ve Yahudiler “*komşuluk kültürünü*” tesis etmiştir. Komşuluk hakkının akrabalık hakkından daha kuvvetli olduğu inancı çok yaygın bir halk inancı olmuştur.

P6’da, dini toleransı sayesinde “Türkiye’nin” ilk dönemlerinde dini inanışlarından dolayı zulüm görenler için bir sığınak olduğunu belirtir. Buna rağmen Hırvat Katolikler Osmanlı yönetiminde acı çekmişlerdir. Sayıları köylerde ve şehir merkezlerinde dramatik olarak düşmüştür. Ortodoks ruhban sınıfı ayrıcalıklı bir statü elde edip, işlerini problemsiz bir şekilde görürken, Türkler Katolik ruhban sınıfına düşmanlık göstermiştir. Fransiskanlar da Katoliklere göre daha iyi bir konumdaydı. P7’ de aynı şekilde, İstanbul ve Vatikan arasındaki sürekli düşmanlıktan dolayı 19. yüzyılda en kötü konumda olduklarını belirtir. Tekrarlarsak, Fransiskanlar Bosna’nın fethinden itibaren kendi kurallarına göre yaşamışlardır. *Ahdnameden* ise bahsedilmemiştir.

Belki de öğrencilerin aklını istisnalarla karıştırmamak için, *Tarih 8* Osmanlı’nın dini politikalarından olumlu olarak bahsetmez. Pec Patrikliğinin yeniden tesisi İslamlaşmış Sokollu Mehmet Paşanın oynadığı rolün ve Sırların Türk fetihlerinde oynadığı rolün bir sonucudur. Kiliselerin ve Manastırların yeniden inşasından iki kez bahsedilse de, bu Osmanlı’nın dini politikalarının bir sonucu değildir. 1594’de, Türkler St. Sava’nın kalıntılarını Sırları korkutmak için yakmıştır. *Tarih 6*, sadece Türklerin Smederevo’yu fethinden sonra Kilise çanlarını kaldırdıklarını ve kiliseleri camiye döndürdüğünü belirtir.

Konuyu toplayacak olursak, Bosna dilindeki ders kitaplarının yazarlarının içtenliğini sorgulamadan, gerçeğe göre Osmanlı Bosna’sı için pembe bir tablo çizdikleri gözden kaçmaz. Örneğin, Müslümanlara göre Hristiyanlar dini mabetlerinin inşası ya da restorasyonu konusunda büyük sıkıntılar yaşamıştır. Osmanlılara bir kısım dini tolerans atfedilebilir ama bu çok fazla değildir. Daha da ötesi Pec patrikliğinin ortadan kaldırılması değil de yeniden tesisinden bahsedilir. Öte yandan, Hırvat ve Sırp yazarlar Osmanlı dini politikalarının

kurbanlarından bahseder ve Hırvat yazarlar bunu daha adilane ve tarihi gerçeklere uygun olarak yapar. Osmanlı uygulamalarını yüceltmeden, dini politikalarının pozitif yönlerini, Şeriatın rolünü de belirterek, ortaya koymuşlardır.

4. Devşirme

Devşirme çok açık bir şekilde hassas bir konudur. İki yüz bine yakın Balkan çocuğu – çoğu zorla olmak üzere- Sultana asker ya da devlet görevlisi olarak hizmet etmek için ailelerinden alınmıştır. Bu Müslüman Tarihinde Osmanlılardan önce ya da sonra duyulmamış bir tarihsel olaydı. Sırp ders kitaplarının yazarları bu dönemle ilgili olmayan konularda bile genç okuyucularına bu kötü uygulamadan bahsederler. *Tarih 7: 157* bu uygulama için ünlü deyimini “danak u krvi” (kanlı vergi) kullanır. *Tarih 8: s.27*’de aynı deyimini kullanır. Buna ek olarak, bu verginin toplanılmasından, atların üstünde ağlayan çocuklar olarak resmeder. Osmanlı askerleri zavallı ailelerini kamçulamaktadır ve arkada yanan evler vardır. Bu resim Türklere karşı beslenen duyguları göstermek için yeterlidir. P6 yeniçerilerden bahsederken, bunları zorla kaçırılan Hristiyan çocukların oluşturduğu askerler olarak tanımlar.

Belki de bu, Boşnak yazarların ilgilendiği en zor olan tek konudur ve içtenlikle ve dürüstçe bahsetmede yetersiz kalmışlardır. Radusic ana konunun dışında, “Devşirme yoluyla Hristiyan çocukların Anadolu’daki ailelerin yanında *ikamet etmek* üzere toplandığını” belirtir. Burada Türkçe öğrenmiş ve İslamlaşmışlardır. Çocuklar İstanbul ve Edirne’de özel eğitim almıştır. Bunlardan başarılı olanlar, İmparatorlukta en yüksek siyasi ve askeri makamlara gelmiştir. Ama bunların çoğunluğu yeniçeri olarak hizmet etmiştir. Hacıabdic ve Dervisagic bunu “sağlıklı çocukların askeri hizmetler ve idari görevler için” askere alınması olarak tanımlar. Bunun “kan içindeki vergi” olarak bahsedildiğini de belirtirler. Pelidija ve Isakoviç *Tarih 6*’da “ Fatih Sultan Mehmet döneminden sonra Bosna halkına yeniçeri sistemi altında Sultana hizmet etmeleri için (acemi oğlan) çocuklarını gönderme ayrıcalığı verilmiştir. Bu uygulama sonucu bir çok kişi yüksek öğretim görmüş ve askeri ve idari olarak önemli görevler üstlenmiştir. Bir kısmı ise Ulemaya katılmıştır. Bazıları ülkeleriyle ilişkisini kesmemiş bazıları da Bosna’ya dönerek orada çalışmıştır. Bosnalı Müslümanlar sultandan çocuklarını bu uygulamaya dahil etmelerini isterlerken, Hristiyan ailelerden çocuklarının zorla alınması hem aileler hem de çocuklar için çok zor bir deneyim olmuştur. Bu çocukların geleceği konusundaki belirsizlik aileleri için teselli olamamıştır.”

5. 1683 Büyük Viyana Savaşından önce ve sonra Osmanlı Devleti

Tarihsel olarak, Osmanlı tebaasının durumu savaş alanlarındaki ganimetler ve yerel hükümetlerin yerel elitleri kontrol etme yetenekleriyle birlikte değişmekteydi. Zaman geçtikçe, Osmanlılar savaşlardaki yenilgilerden ve içerdeki parçalanmalardan büyük acı çekti. Reformların bu iki konuyu çözebileceği düşünüldü ama bunlar da devleti kurtarmaya yetmedi. Osmanlı'nın değişik dönemlerinin gösterilme şekli, kitapların tarafsızlığını da gösterir. P6 bu süreci şöyle gösterir: "Türkiye tarihinin ilk dönemlerinde, güçlülüğü ve sosyal sisteminin çekiciliği nedeniyle Avrupa tarafından kıskanılıyordu." P7 19. yüzyıldan bahsederken, yerel elitlerin Hristiyanların ne isterlerse yaptığı başıbozuk bir devletten bahseder. *Tarih* 8, reyanın her zaman bunaldığına dair bir paragraf ayırır. Daha sonraki dönemlerde, sultanlar serflerin durumunu iyileştirecek bir takım reformlar ve kanunlar uygulamıştır. Ancak, bu önlemler durumu daha da kötüleştirmiştir.

Radusic, durumun tedrici kötüleşmesini bir çok olayla anlatır. Bundan öte, yazar Osmanlı tarihini üç bölüme ayırır: yükselme, çöküş ve kriz. Birinci dönem belirginlik ve askeri başarılar, diğer dönemler ise kötünden daha da kötüye geçiş olarak tanımlanır. 16. yüzyıldaki Osmanlı ve Avrupa feodal sistemlerinin karşılaştırılmasında, Osmanlılar tebaalarına karşı daha dostça olarak tanımlanır. 18. yüzyılda savaşlar kaybedildiğinde bu durum değişmiş ve bütün bunlar açlıklar, istilalar, isyanlar baş gösterdiğinde Hristiyan tebaanın durumunun kötüleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu zor şartlar, sadece Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında değil, aynı zamanda yerel Müslüman nüfus ile İstanbul'daki merkezi hükümet arasında da kutuplaşmaya yol açmıştır. Çiftçilik vergisi olan *çiftliğin* uygulamasının başlaması toplum ve devlet arasında öldürücü bir etki bırakmıştır. Sonraki reformlar Hristiyanların şartlarını iyileştirse de bu hem çok az hem de çok geç olmuştur. Hacıabdıc ve Dervisagic çiftlik vergisinin uygulanmasını, Osmanlı devletinin çöküş ve parçalanmasındaki en önemli konu olarak değerlendirir.(56-57) diğer bölgelerde bu uygulama BH nüfusunun İstanbul'a direnmesine yol açmıştır (130). Pelidija ve Isakoviç *Tarih* 6'da tebaanın durumunun bozulmasını 17. ve 18. yüzyıllardaki krize bağlar. Bu yeni zor şartlar hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar arasında direnme ve isyanlara yol açtı (114). Pelidija ve Isakoviç *Tarih* 7' de Ömer Paşanın Bosna'da 1860'lardaki reformlarına değer verir (84).

Böylece, Sırp ders kitapları en azından Osmanlıların ilk dönemlerine ait hiç olmazsa birkaç iyi kelime etme fırsatını kaçırmışken, Hırvat ders kitapları bu fırsatı yakalamıştır. Boşnak

yazarlara göre Osmanlı devletindeki 17. yüzyıl sonlarındaki gözle görülür değişimler Boşnakları Osmanlılardan ayırmaya başlamış, Hüseyin-kaptan Gradiscevic'in isyanıyla sonuçlanan bağımsız Bosna tarihine zemin hazırlamıştır.

6. Sultan ve yerel elitler

Osmanlı tarihi, sadece Türkiye'den dolayı değil, Sırp ve Hırvatlar tarafından Osmanlıların torunları olarak görülen yerel Müslüman nüfusundan dolayı BH halkının zihninde özel bir yer tutar. Ama yine de bunlar Osmanlılarla bir tutulmamaktadır. Bu bölümde Sultanı temsil eden merkezi Osmanlı yetkililer ile yerel Müslüman elit arasındaki göreceli imaj incelenecektir. Bosna'daki etnik ilişkilerin yansımalarından dolayı, bugün kimin iyi kimin kötü insan olarak görüldüğü çok önemlidir.

Radusic'e göre Bosna Osmanlı devletinde özel ve ayrıcalıklı bir yer almaktan hoşnut olmuştur (64). Tımar sistemi yabancılar ve merkez tarafından yanlış bir şekilde uygulanırken, yerel sipahiler o topraklardan sorumluydu (77-78). Birkaç sayfa sonra ise yerel yetkililerin vergileri toplarken yetkilerini yanlış kullandıklarından bahsedilir (83). Bekli'de yabancıardan oluşan yerel yetkililerin etnik kökenleri konusunda hiçbir kelime yoktur. Reformlar merkezi hükümet ve artık sultanın kendilerini düşünmediğini sanan Boşnaklar arasında bir güvensizlik uçuşurunu meydana getirdi (133,137,151). Hacıabdic ve Dervisagic de Boşnakların 18. yüzyıl başlarında Bab-ı Aliye olan güvenlerini kaybettiklerinden bahseder. Mamafih, Osmanlı devleti içinde Bosna'yı savunma ve koruma fikriyle birleşen Boşnaklar Sultana karşı çelişkili duygular içindeydi.(134,135). Hayatlarını sultan için ortaya koyan genç Boşnakların sayısının artmasından hoşnut değillerdi ama kendi ülkeleri olan Bosna'yı da sultan olmadan koruyamıyorlardı.

Benzer şekilde, Pelidija ve Isaković *Tarih 7*'de, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında Boşnakların merkezi hükümete karşı olan tutumlarına bir bölüm ayırır (35-36). Onlara göre, Osmanlı hükümetinin temsilcileri yerel nüfusun gözünde her hangi bir saygıya sahip olmamıştır (35). Boşnaklar kendilerini sürekli yalnız hissetmeye başlamıştır (37). Reformlar boyunca, bu his sipahi-tımar sisteminde oluşan *otantik Bosna kurumlarının* (yeniçeri, kapetanijas, sipahi, ajani, esnaf vs.) yerel yöneticiler tarafından ortadan kaldırılması teşebbüsüne karşı açık bir isyana dönüşmüştür. Boşnakların merkeze karşı olan bu tutumlarının başka nedenleri de vardı. Boşnaklar Sırplarla olan yakın ilişkilerinden ve aşırı

vergilere dolaylı Bab-ı Ali'yi eleştirmişlerdir(59). 18. yüzyıldan itibaren Boşnaklar Osmanlıları BH topraklarına gelip zenginleşen ve Hristiyanların ekonomik ve siyasi kontrolü ele geçirmelerine neden olan yabancılar olarak algılamaya başlamışlardır (66). Nihayet, Sultan'ın Bosna'yı Avusturyalılara sattığına dair 1878'de kuvvetli bir inanış oluşmuştur (93). Pelidija ve Isaković *Tarih 6*'da, çoğunlukla Boşnakların Bab-ı Ali'nin politikalarından ve Bosna'yı savunmadaki rollerinden bahseder (122-123).

P6, Sultanı reayanın koruyucusu olarak gösterir (156). *P7* ise Sultanın kontrol edemediği yerel "Türklerin" saldırgan tutumu karşısında, Sultanı reayanın koruyucusu olarak göstermez. Benzer şekilde *Tarih 8* sultanın reformlarına değer verir.

Ortaya çıkan usul her üç ulusal tarih biliminde de aynıdır. Bosna ders kitapları Boşnakları Osmanlılardan ayırmaya çalışır ve Osmanlı dönemindeki sıkıntılardan, Sırp ve Hırvatlarla olan kötü hatıralardan kaçınarak daha milliyetçi bir tutumu benimserler. Öte yandan Hırvat ve Sırp yazarlar alçakça bir deyim olan *poturica gori od Turčina* (*İslamlaşma Türklerin kendisinden daha kötüdür*) ile tutarlı olarak, bugün Boşnakların ataları olan yerel Müslümanları İstanbul'daki Osmanlılardan daha kötü göstermek için ellerinden geleni yapmışlardır.

7. Müslümanların ve Hristiyanların durumları ve rolleri

P6 birçok yerde Osmanlı yönetimi altında kaybedenlerin hep Katolikler olduğunu vurgular (155-157). *P7*' de aynı şeyi söyler (64). Müslümanların da aynı şekilde reaya olduğu belirtilir (156). Bu noktada Hristiyanlar için savaşta ve barışta Osmanlıların yardımcısı olduğu şeklinde bir şey söylenmez. *Tarih 7*, birçok bölümde kısaca Hristiyan beylerden (156) ve Sırp vassallardan bahseder (173). *Tarih 8* Sırpların dost ya da düşman olarak Osmanlı fetihleri için önemli olduğunu söyler (37). Mamafih, Hristiyan ülkelerine karşı Osmanlıları savaşlarda destekleyenler yerel Müslümanlardı (28). Sırp lar reaya sınıfının çoğunluğunu oluşturuyordu (28). Reaya sınıfında Müslümanlar da vardı ama onlar yönetici dinine mensup olduklarından ayrıcalıklı bir konuma sahiptiler (29). Hersek'in batı bölümlerinde ve Bosna'da yaşayan Katolik azınlık Ortodoks Hristiyanlarla aynı şartlarda yaşıyordu (29). Sürekli savaşlar, Sırp ların göçleri ve Sırp ların "İslam dini taraftarlarıyla olan savaşları" Osmanlı yönetiminin sonuna kadar Bosna'daki dini ve sosyal ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır (29). Bazı Hristiyanlar yönetici sınıfla işbirliği yapmış ve İslam'a girmiştir (29). Sultanlar reform

yapmaya çalıştıklarında, yerel muhafazakar Müslümanlar reformlara karşı çıkmış ve sultana isyan etmişlerdir (119,148,164).

Bosna ders kitapları Müslümanların ayrıcalığını önemsemezken, Osmanlı hükümetinin getirdiği bunalımlara karşı Müslümanların ve Hristiyanların işbirliğine önem verir. Pelidija ve Isakoviç *Tarih 6'* da, Müslümanların çoğunluğunun yönetici sınıfa değil de reaya sınıfına bağlı olduğunu söyler. Statüleri Hristiyan reaya sınıfıyla hemen hemen benzerdi (113). Müslüman reaya *haraç* ödemezdi ama sultanın savaş çağrısına cevap vermek zorundaydı (109). Sonuç olarak, 17. yüzyıldan itibaren hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar Osmanlı politikalarına direnmiştir (114,115). Radusic *Tarih 7'*de, 16. yüzyılda Bosna'daki reaya sınıfının çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğunu belirtir. Onlar Hristiyan reaya ile "tamamen aynı durumdaydılar". Her ikisi de boyun eğdirilmişti. Ödenen vergiler de hemen hemen benzerdi. Hristiyanlar *haraç* ödüyor, Müslümanlar da savaşa gidiyordu (69). Hor görülen çiftlik sahipleri hem zengin Müslümanlar hem de gayri-müslimlerdi (139). 1820'lerdeki büyük Boşnak isyanının lideri Hüseyin-kaptan Gradiscevic'in Hristiyanlarla iyi ilişkileri vardı ve her iki toplumun da desteğini almıştı. Kendi başına Sultanın iznini almadan bir kilise, manastır ve okul inşa edilmesine müsaade etti (133,135). Hacıabdic ve Dervisagic de hem Müslümanların hem de gayri Müslimlerin reaya olduğunu belirtir (50). Müslümanlar ve Hristiyanlar sadece idare ve savunmada eşit değildi (49). Diğer zamanlarda ise devletin kendileri korumasından hoşnutlular (61-62). Reformlardan sonra Hristiyanların BH hükümet birimlerinde önemli görevler alması ayrıca vurgulanmıştır (147).

Bosna dilindeki ders kitapları bugünün kaderine temel olması hasebiyle Osmanlı yönetimi altında üç toplumun ortak yönlerini ortaya çıkarırken, özellikle Sırp ders kitapları – kurbanların (Sırp) ve zorbalının (Boşnaklar) bir arada yaşayamayacağını bir başka ispatı olarak - Bosnalı Müslümanları Osmanlı işgalcilerin işbirlikçisi olarak betimlemeye çalışır.

8. Göçler ve Demografik değişimler

Osmanlıların yüzyıllarca süren yönetimi boyunca, Balkanlardaki demografik kompozisyon sürekli olarak yeniden biçimlenmiştir. Bazı insanlar gönüllü olarak yer değiştirirken, bazıları da zorunlu olarak yer değiştirmiştir. Göçler Osmanlıların gidişyle durmamıştır. Osmanlıların bıraktığı bölgelerde kalan Müslümanlar onları takip etmiştir. Bu kısımda Balkanlardaki

Osmanlı tarihinin bu acılı bölümünün, tarih ders kitaplarında nasıl sunulduğuna göz atmak zorundayız.

Radusic *Tarih 7*'de, göç eden nüfusun dini ve etnik arka planına bakmadan, sadece BH bağlamında bu konuyu ele alır. Bosna'nın fethi Hersek'te ve Macaristan'ın sınırlarında çok sıkça olan göçlere neden olmuştur. Terkedilmiş topraklar, özellikle Vrba nehrinin batısında demografik ve etnik değişimlere yol açarak, komşu bölgelerdeki nüfusla dolduruldu (67). Düşük vergiler ve daha fazla dini özgürlüklerden dolayı, Ortodoks nüfus Katolik yönetimindeki bölgeleri terk ederek Osmanlı Bosna'sına yerleşti (86). 19.yüzyıldan bahsedilirken üç tür göç ele alınır. Birinci tür, savaşlardan dolayı Bosna'dan yapılan göçlerdir. Bosna'dan hangi etnik ya da dini nüfusun ayrıldığından bahsedilmez. İkinci tür, Ortodoks nüfusun Karadağ, batı Hersek ve Dalmaçya'dan Bosna'nın doğu ve batı kısımlarına yerleşmesidir. Bu daha çok 18. yy sonlarında ve 19. yy başlarında olmuştur. Bunlar daha çok önceden Müslüman toprakları olan bölgelerdeki istilaların neden olduğu boşlukları doldurmuştur. Ve nihayet, Sırbistan'dan kovulan Müslümanlar Bosna'da yerleşmiştir (141).

Haciabdic ve Dervisagic *Tarih 7*'de savaşların göçlerin asıl nedeni olduğunu ve bundan en çok Hersek'in ve buna sınır olan Macaristan topraklarının etkilendiğini belirtir. Bosna'ya yerleşenlerin çoğunluğu Vlah'lardı (49). 18. yüzyılda Venedikliler Osmanlı topraklarındaki bazı Hristiyanları Osmanlıları topraklarından atmaları konusunda ikna etmiştir. Nüfusu az olan bölgeler Bosna eyaletinin demografik yapısını değiştirecek şekilde Vlahlarla dolduruldu. Bu dönemde sınırlardaki acı çeken BH nüfusu o dönemin epik şiirlerinde dile getirilmiştir (66). Osmanlıların kaybettikleri topraklarda kalan Müslümanların kaderi ayrı olarak ele alınmamıştır ama Avusturya ya da Venedik yönetimi altında iyi yaşamadıklarına dair de ipuçları vardır (130).

Pelidija ve Isaković *Tarih 6* ya göre, 16. yüzyılda Osmanlı fetihleri Macaristan'ın güneyi ve bugünkü Sırbistan'daki Voyvodina yönünde, güneyden kuzeye göçlere neden olmuştur. Fethedilen topraklardaki ekonomik hayatı canlandırmak amacıyla, Osmanlılar insanları nüfusu az olan ya da terkedilmiş bölgelere yerleştirmiştir. Bu süreçte sığır yetiştiricileri olan Vlahları Bosna'ya getirdiler. Bosna'daki çiftçileri de Slovenya ve Dalmaçya'ya yerleştirdiler. Bütün bu göçlerin sonucunda Balkanların merkezinde ve güneybatısında güney Slavların etnik üstünlüğü oluştu. "ortak değerler, hayat tarzı, giyim kuşam, vs. bölge boyunca yayıldı."(110). 18. yüzyılda Büyük Viyana savaşından (1683-99) sonra Osmanlıların

kaybettiği topraklarda kalan Müslümanları bekleyen kader Boşnaklar için İstanbul'dan fazla yardım beklemeden kendi toprakları için savaşma konusunda ana güdü olmuştur (122). Osmanlılar bu bölgeleri terk ettikten sonra kalanların başlarına soykırım gelmiştir. Gerçekten bu, dini inanışları yüzünden modern tarihte Boşnakların başına gelen soykırımların ilkidir (124). Yazarlar bu bölgelerde İslam'ın kalıntılarının kaldırılmasına ve Boşnakların kaderine bir sayfa ayırır. 18. yy boyunca Boşnakların Karadağ'dan kovulması "istraga poturica" (Türk dinini seçenlerin kökünün kazınması) şeklinde devam etmiştir. Aynı yazarlar, *Tarih 7*'de, 18. yy sonları ve 19. yy başlarındaki ayaklanmalardan sonra Sırbistan'daki Müslümanların akıbetlerine vurguda bulunur (29-30, 84).

P6 Hırvatların Bosna'dan Slovenya ve Srijem'e göçlerine önem verir (92). Savoy'lu Eugene'nin başarısız faaliyetlerinden sonra Osmanlıların tepkisinden korkan 30.000 Sırp ise Sırbistan'dan Macaristan'a gitmek zorunda kalmıştır (137). Ortodoks nüfus daha önce Katoliklerin yaşadığı bölgelere yerleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, Slovenya'daki Vlah Sırpı topraklarını kaybeden Osmanlıları takip etmiştir (156).

Hırvat ve Bosna ders kitapları diğer iki BH ulusunun kaderiyle ilgili en azından parça parça bilgi verirken, Sırp ders kitapları göçlerini tamamen inkâr eder. Şüphesiz Dalmaçya'daki Katolik kilise ve manastırlarının Ortodoks kiliselerine çevrilmesi konusu da işlenmez. *Tarih 7*, 14. ve 15. yüzyıldaki Macaristan'a olan Sırp göçlerine üç sayfa ayırır (184-186). *Tarih 6* ise bu konuya iki sayfa ayırır (102-104). Bu kitaplara göre, sadece 1480 yılının sonbaharında 60.000 Sırp Sava nehrini geçmiştir (104). Ders kitapları sınır savaşlarında öldürülen 300 Türkün kesik başının nasıl Sırp liderlerin önüne getirildiğini anlatır (104). *Tarih 8*, Osmanlıların Sırpı Macaristan sınırına yerleştirilme hikâyesini ve bu toprakların 16. yy sonlarından itibaren nasıl "Sırbistan" adını aldığını anlatır. Ayrıca diğer Sırplarında sınırın diğer tarafına yerleştirilmesini ayrıntılı olarak anlatır (47-48). Tam bir bölüm, binlerce Sırp ailesinin zorla 1683'de güney Macaristan'a göç ettirilmesine ayrılmıştır (49-55). Müslüman göçüne ait tek bilgi, *Tarih 9*'da, 1852 yılında Novi Pazar sancağının kurulmasından sonra bir çok Arnavut, Türk ve Müslüman'ın özgür Sırp topraklarını terk ederek buraya yerleşmesine dair olarak verilir(39).

Genel olarak diğerlerinin çektiği acıya dair BH kitaplarında çok az empati vardır. Radusic, Hacıabdic ve *P6*'nın yazarları sanki tarafsız gibi görünmektedirler. Problemlili olan ise, Hırvat ve Boşnakların acılarına empati göstermeyen ve sadece daha önce yaşamadıkları yerlere olan

Sırp göçleri hakkında yorum yapan tarih kitaplarıdır. Benzer şekilde problemliler olanlar, Pelidija ve Isakoviç'in 17. yüzyıldan itibaren uygulanan göçlere soykırım olarak bakmalarıdır.

9. İsyanlar ve Ayaklanmalar

Eğer Osmanlılar, en azından 1700'e kadar kötü yönetici idilerse, onları Balkanları terk etmeye kim zorlamıştır? P7'ye göre, "Türkler" yani yerel Müslümanlar Osmanlılara değil de onların ayrıcalıklarını tehdit eden reformlara karşı isyan etmiştir (65). Bosna ders kitapları ayaklanma ve isyanların çokluğundan bahseder. Hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar Osmanlılara karşı ayaklanmıştır. Ayaklanmalara, Boşnakların otonomi istemesi ve Boşnaklara göre İslam-karşıtı olarak görülen Osmanlıların zulmü, aşırı vergiler ve reformlar neden olmuştur (Pelidija ve Isakoviç *Tarih 7*: 32, 59-60). Radusic'e göre, 1875'deki isyanlara zor şartlar ve kötü politikalar neden olmuş ve yönetim şeklinin yanlışlığı bunu "provok" etmiştir (119). İsyanlara rahipler ve yabancılar liderlik etmiştir (149). Hacıabdic ve Dervisagic, Boşnakların 19. yüzyılda Osmanlılara karşı isyanlarını ayrıntılı bir şekilde anlatır (138-143). Bosna'da Osmanlı yönetimine karşı Ortodoks ve Katolik nüfusunun son ayaklanmasına ekonomik durumları neden olmuştur (146-150). Bu ayaklanmaya Müslümanların da katılmasına yönelik teşebbüsler boşa çıkmıştır. Bütün ayaklanmalar kanlı bitmiştir. Bosna'da üç yıllık karmaşa döneminde yaklaşık 150.000 kişi ölmüştür.

Tarih 8, Osmanlılara karşı olan ilk ayaklanmalardan övgüyle söz eder ve isyancıların yakalanmaları halinde cezalarının ölüm olacağını belirtir (30, 118). Kiliselerinin yönlendirdiği Ortodoks Hristiyanlar 16. yüzyıldan itibaren başarısızca ama hemen hemen sürekli olarak isyan etmiştir (46-47). Sadece yarım sayfa ayrılan Hüseyin-kaptan Gradasevic'in isyanından farklı olarak, Sırbistan'daki 1804 ve 1815 Sırp ayaklanmalarına özel bir yer ayrılmıştır (82-109). Her iki ayaklanmanın tüm süreçleri ve "Türklerin" isyanları bastırma çabaları detaylı olarak verilir (91, 96, 101, 155). Bosna'da Sırp'ların ayaklanmaları, artan vergiler ve serflerin durumlarının kötüleşmesinden dolayı 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren yoğunlaşmıştır (120). Bu isyanlar "Tarımsal konu"ların ya da toprak sahipliğinin çözümlenmemesinin neden olduğu 1875 isyanıyla doruğa ulaşmıştır. Müslümanların katılmaları için sürekli davet edildiği bu isyan detaylı olarak anlatılır (164-170). Tabi her zaman odak noktasında Bosna Sırp'ları vardır.

Bosna ders kitapları Boşnakları Osmanlılardan mesafeli tutmaya çalışır ve Osmanlıların yardımını olmadan Bosna için olan savaşta Boşnakların rolünü ortaya koymaya çalışır. Sırp ders kitapları ise yerel Müslümanlara rağmen Bosna'daki ve bölgedeki nüfusu Sırpların özgürlüğe kavuşturduğunu göstermeye çalışır.

10. Yerel kültüre Osmanlıların katkısı

Bosna ders kitapları genellikle Osmanlı toplumu ekonomisinin tarıma dayalı olduğuna işaret eder. Diğer önemli sektörler madencilik, ticaret ve zanaatkarlıktı. İlk endüstriyel gelişmeler 19. yy ortalarında oldu. 19. yy ilk yıllarında endüstri ve altyapının niçin az gelişmiş olduğuna dair çok fazla bir analiz yoktur. Kültürel düzeyde ise, Oryantal-İslami kültür yerel kültürü zenginleştirmiştir ve Osmanlı döneminde insanların ve kültürlerin kaynaşımı günümüz BH toplumunun “etnik temelini” oluşturur. Pelidija ve Isakoviç dört ana dini toplumdaki kültürel gelişimlere epey yer ayırır (Radusic 72-74,144-145; Hacıabdıc ve Dervisagic 57-60, 153, 156; Pelidija Tarih 6, 125-129; Isakoviç, Tarih 7, 87-88).

Osmanlı ekonomisinin dönemin Avrupa'sıyla karşılaştırılmasında, *P6*'ya göre, Osmanlı ekonomisi ilk dönem ortaçağ seviyesindeki kırsal ekonomiye dayanırken, Avrupa devletleri pazar ekonomisini geliştiriyor ve ordularını modernize ediyordu (135). İslami kültürün etkisi pozitif yönde verilmiştir. Bu dönemde bir çok Müslüman ve Fransiskan, edebiyat ve bilimde etkindi. İslami kültür Hristiyan nüfusun adetlerini bile etkilemiştir. Dini mimarinin bir örneği Mimar Sinan tarafından inşa edildiği öne sürülen ve bitişiğindeki bina ile neredeyse tıpa tıpa aynı olan Bosna'daki “Hüsrev-Begova camisidir”. Altyapılar ticareti desteklemek, dini binalar ise nüfusun sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için inşa edilmiştir. Dini toleransları, gücü ve cazibesi nedeniyle, Osmanlı devleti ilk dönemlerinde kendilerinden epey şey alan Avrupalılar tarafından gıpta edilmiştir. Osmanlı döneminde, Bosna'daki Sırp ya da Yahudi kültürü hakkında hiçbir şeyden bahsedilmemiştir (157-158).

Tarih 7' ye göre, “İlkel Türk feodal sistemi tebaanın ekonomik ve sosyal gelişimini yavaşlatmıştır” (186). Özellikle madencilikte genel üretim azalmıştır. Ticaret ölmüş, parasal ekonominin yerine takas sistemi canlanmıştır (186). *Tarih 8*, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar, bütün dinlerdeki insanların yer aldığı ticaret ve zanaatkârlığın gelişiminden olumlu olarak söz eder. Mamafih, Sırpların dini özgürlüklerinde karşılaştığı zorluklardan da bahseder (299). 19. yüzyılda Osmanlı hükümeti Sırp ulusal şuurunun ortaya konmasına karşı oldukça katıydı.

Kamusal alanda Sırp ismini söylemek, Sırp dili ve yazısı yasaklanmıştı. Sırbistan'dan kitap getirmek, ya yasaklanmış ya da çok sıkı kontrol altındaydı. Hükümet “Bosna” dilinin yayılmasını körükliyordu. (165). *Tarih* 9,19. yüzyıldan bahsederken, “Türk feodal sisteminin ve yozlaşmış idarenin ekonomik ve kültürel olarak bu bölgeleri az gelişmişliğe ittiği” sonucuna varır. Kapitalizmin ve yerel orta sınıfın gelişmesini yavaşlatmıştır. Sultanın reformları her şeyi sadece daha da kötüleştirmiştir (39). Yerel kültürler üzerindeki Osmanlı etkisinin değerini dürüstçe ortaya koyan Hırvat ve Bosna ders kitaplarının aksine, Sırp ders kitapları, Sırp kelime haznesindeki Oryantal kelimelerin üstünkörü incelenmesinin bile onları yalanlamasına rağmen, Osmanlıların kültürlerine olan her hangi bir katkısını bile inkar eder.

11. Osmanlıların ahlaki niteliği

Osmanlılar yaklaşık altı yüzyıl boyunca üç kıta da hüküm sürmüştür. Böylesi geniş bir coğrafyadaki bu uzun dönem boyunca, iyi ve kötü yöneticiler, askerler, idareciler, sıradan erkek ve kadınlar olmuştur. Böylece bir iki örnek olarak Osmanlıların iyi ya da kötü olduklarını söylemek çok zordur. Ortaya çıkan Osmanlı resmi tamamen ders kitabının bakış açısına dayanır. Örneğin, *P6*, ender olarak *akıncılara*, *cihada* ve ganimetlere odaklanır (72, 92-93,101). Yukarıdaki bölümlerde, Split Piskoposunun, Vatikan'da ; “Onlar çocukları analarının kucaklarından çekip aldı, kocalarının önünde kadınlara tecavüz etti, çocuklarının önünde yaşlı ana babalarına katliam yaptılar” (*Dje'ia tvgaju s maj'inih prsa, žene pred o'ima muševa oskvnjaju, djevojke gabe iz maj'ina zagljaja, stare roditelje na o'igled sinova sijeku...*), diye ağladığının ders kitaplarında nasıl yer aldığını belirtmiştik. Bunun sonucu olarak Osmanlı imajı, vahşi bir barbardır. Aynı ders kitabı, Balkan devletlerini yağmalayan (73) Türkleri ve “parlak Haçlı ordusunu” (*sjajna križarska vojska*), “parıltılı Haçlı süvari birliğinin” (*blistave križarske viteške čete konjanika*, ve “parlak Avrupalı şövalyelerin Haçlı ordusunu” (87) resmeder. *P6*'ya göre, Osmanlılar ahlaktan yoksundurlar ve onlara güvenilmez. Fatih Sultan Mehmet verdiği söze rağmen son Bosna kralını öldürmüştür (90,154). Savoylu Eugene de çok iyi değildir ve sadece Bosna'yı yağmalamıştır (1369. *P7*, Ali Paşa Rizvanbegoviç'ten bahsederken epik dilini kullanır: haraç isteyen ve altı yıldır ölü olanlardan bile vergi toplayan Ali Paşa'nın çocuklarının ve vergi tahsildarlarının zorbalığından “Reaya” son nefeslerini veriyordu. Türkler, Mostar'dan Hristiyanların kökünü kazımak için yemin etmişti. 1840'ta, Osmanlılar Katolikleri şehirden ve civar köylerden kovmuştu. Bu şekilde yaklaşık 320 aile sürgün edilmişti (66). Bu paragrafın yazarlarının, Osmanlı yönetiminde Balkanlardaki yüzlerce göç hareketinden sadece bu göç hareketine dramatik ve detaylı olarak bir bölüm

ayırması ve 1990'larda Hersek'teki Hırvat güçlerinin yaptığı etnik temizliği herkesin savunması, okuyucuların gözünden kaçmayacaktır. Christina Koulouri'nin gözlemlediği gibi, “Çağdaş anlaşmazlıklar tarih boyunca sabit ve değişmez olarak geçmişle bağlantılı olarak ele alınacaktır”.

Bosna ders kitaplarında Osmanlı imajı, yönetimlerinin ikinci döneminde acımasız ve yozlaşmış olmalarından sonra bozulmuştur (Radusic *Tarih 7*, 130, 133, 136; Pelidija ve Isakoviç, *Tarih 7*, 89). Öte yandan, Sırp ders kitapları, kanlı işgalciler ve zalim yöneticiler olarak tasvir eder. Balkanları işgal ederken yaptıkları, yağmalama, yakıp yıkma, köleleştirme ve korkudur (*Tarih 7*, 168, 184). “ Ahlaksızlık, karışıklık, yağmalama ve asalaklık, yönetim biçimlerinin ana hatlarıdır” (*Tarih 8*, 28, 98, 148). Karışıklık ve zulmün her türlüünü uygulamışlardır (*Tarih 8*, 30, 83, 84,86). *Tarih 6*'da, Novo Brdo'nun Osmanlılar tarafından fethinin ve işgal edilen yerdeki nüfusa nasıl davrandıklarını anlatan bir yeniçeri günlüğünden bir parça yer alır. Osmanlılar küçük erkek çocukları diğer erkek ve kadınlardan ayırmıştır. Erkeklerden en önemlileri öldürülmüş ve geriye kalanlar kendilerine dokunulmadan evlerine gönderilmiştir. Sultan 320 erkek çocuğu ve 700 kadını tebaasına dağıtmış ve sayısı belirlenemeyen gençler yeniçeri birimlerine götürülmüştür (92). Tekrarlarsak, bu hikaye ve 1992-1995 arasında Bosna'da olanların benzerliği, bu ülkedeki etnik temizliğin haklı çıkarılma niyeti olduğu bir kez daha okuyucunun zihninden kaçmayacaktır.

12. Gösterimler

Gösterimler genelde metni takip eder. Genellikle askeri ve siyasi tarih gösterimleri hâkimdir. *P6*'da, sipahi, yeniçeri, Sultan Beyazıd, Fatih Sultan Mehmet, Türklerle bir savaş, ortaçağa ait Klis şehri, Ivanis Korvin, Ban Petar Berislavic, Kanuni Sultan Süleyman, Vezir Kara Mustafa, Osmanlılara karşı ayaklanmanın liderlerinden Fra Luka Ibrisimoviç ve rahip Makro Mesic, 1606-1791 yıllarındaki Türklerle savaştan sonraki “Hırvat” haritası, Saraybosna'daki “Hüsrevbey Camisi”, Jayce ve Bobovac gösterimleri yer alır. Belki de en ilginç gösterim “feodal vergileri” betimleyen bir dizi küçük resimlerdir. Bunlardan ilk ikisi tarlada çalışan köylüleri, sonrakilerde, at üstünde bir sipahiyi, sultana altı çocuk götüren at üstündeki bir askeri, ve elleri ve ayakları kavuşmuş bir şekilde sofada oturan bir Osmanlı memuruna vergisini ödeyen bir zavallı tebaayı resmeder. Resimlerin en üstünde elleri karnı üzerinde kavuşmuş olarak ayakta duran Sultan ve arka planda Aya Sofya'nın olduğu bir resim yer alır.

P7 Osmanlı dönemiyle çok fazla ilgilenmez ve böylece sadece o günün popüler giysileri içindeki üç kişiye, Ömer Paşa'ya, ve bir Fransisken Kilisesi resmine yer verir.

Pelidija ve Isaković'in *Tarih 6'sı* gösterimler yönünden savaş yıllarında yayımlanan ilk baskısına göre çok fazla değişiklik içermez. İncelenen bu baskıda, aşağıdaki gösterimler yer almıştır: Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı devletinin 14. ve 16. yüzyıllardaki genişlemesini gösteren bir harita, Sokollu Mehmet Paşa, Bosna Eyaletinin haritası, 20. yüzyılda sokaktaki Müslüman ve gayri müslimlerin geleneksel kıyafetleri içindeki resimleri, Başçarşı içindeki örtülü Müslüman kadın ve fes giymiş Müslüman bir adam ve çocuklarının resmi, tarihi Mosdar köprüsünün resmi, Sefarad sinagogu, Pocitelj şehrinin resmi, Svrzo evinin içi, Stolac'daki evler, Saraybosna Hagada'sından üç resim, Zitomislici manastırı ve kilisesi, Ferhat Paşa camisi. Bu gösterimler tematik olarak dengeli olsalar da, eşlik ettikleri bilgilere göre oldukça azdırlar. BH kültürü ve tarihinin Hırvat bileşkesi bu gösterimlerde yer almamış gibi gözükmektedir.

Pelidija ve Isaković'in *Tarih 7'si*, 17. yüzyıldaki Bosna Paşalığının bir haritası, Hüseyin-kaptan Gradiscevic, Sultan Abdülmecit, Ömer Paşa Latas, Mosdar köprüsü, Başçarşı'da bir tekstil dükkanı önünde oturan üç Müslüman erkek, Başçarşı'da Kazandıç sokağı, 1875 BH ayaklanmasına ait bir harita, Berlin Kongresinden sonraki Balkan haritası, Berlin Kongresindeki devlet adamlarının resmi, Başçarşı'da içinde pek çok insan ve hayvanın yer aldığı bir sokak, gösterimi vardır. Genellikle, hem gösterimler hem de metinlerin baskı kalitesi çok düşüktür. Osmanlı dönemine ait yoğun bilgilerin bulunduğu metinler için çok daha fazla resimli gösterim olabilirdi. Yine de ben herhangi bir problemlili gösterime rastlamadım. 1994 baskısıyla mukayese edildiğinde, Osmanlının son günlerine ait iki resmin olmadığı görülür; Ali Paşa camisi yanında Bosnalılarla Avusturyalıların savaşı ve Avusturya ordusunun Sava nehrini geçerken olan resimleri içerir.

Radusic'in *Tarih 7'si* çok güzel dizayn edilmiş ve çok iyi gösterimlere sahiptir. Osmanlı dönemine ait gösterimler; Osmanlının yükseliş ve çöküşüne ait dört harita, Osmanlı devletindeki idari birimler ve yöneticilerinin unvanları arasındaki korelasyonu gösteren bir grafik, sokaklardaki ticareti, Sultan Osman, Osmanlının Avrupa ile olan güneydoğu sınırlarını gösteren bir harita, Osmanlının Macaristan'a saldırısı, Sipahi, Sokollu Mehmet Paşa, Fatih Sultan Mehmet, 1530'lardaki Kljuk şehri, Bosna'daki ilk Osmanlı topraklarının haritası, Bosna eyaletinin 1593-1606 yıllarındaki haritası, Foça'da Alazda camisi, Saraybosna'da eski

bir Ortodoks kilisesi, Sokollu'nun elyazımı Mushaf'ının bir resmi, Fatih'in *Ahdnamesinin* resmi, Sultan Süleyman'ın tuğrası, savaş alanında Sultan Süleyman'ın resmi, kadı, köylü, Saraybosna Kapalıçarşısı, Başçarşı, Banja Luka'da Ferhad camisi, eski Saraybosna sokağı, Pocitelj şehrinin resmi, Olovo'da Fransisken manastırı, Saraybosna'da Yahudi mezarlığı, Avusturya'nın Tesanj'a saldırısı, Banja Luka savaşı, Dubica'nın muhasarası, Osmanlı sınırlarının 17. ve 18. yüzyıllardaki değişimini gösteren bir harita, Bosna evi, Banja Luka'da Kastel kalesi, Bihaç'ta Hüseyin-kaptan Gradiscevic'nin evi, yeniçeri, Saraybosna'daki Ortadoks kilisesinin İncilleri, Saraybosna kilisesi, Visegrad'da Sokollu Mehmet Paşa köprüsü, oryantal astroloji çalışmalarına ait bir sayfa, Gazi Hüsrev Bey medresesi, Banja Luka'da Ferhad camisinin içi, 1699'dan sonra Osmanlı devletinin haritası, 1829'da Navarin'de Osmanlı donanmasının yenilgisini, Sultan 3. Selim, Osmanlı ordusunun kıyafetleri, Hüseyin-kaptan Gradiscevic'nin artistik bir resmi, Hüseyin-kaptan Gradiscevic'in kulesi ve camisi, Gradiscevic ayaklanmasının haritası, Ömer Paşa Latas, Mostar, Bosna beyleri, Bosnalı bir tüccar, bir köylü kulübesi, vergi ödeyen reaya, Grga Matic, Ilija Garašanin, Travnik'de Avusturya konsolosluğu, Hersek isyanları, 1875-78 ayaklanmalarının haritası, Ali Paşa camisi yanında Bosnalılarla Avusturyalıların savaşı, Fojnica'da Fransisken manastırı, ve Saraybosna'da Saborna Ortadoks kilisesini içerir.

Haciabdic ve Dervisagic'in *Tarih 7'si*, 17. yüzyıl sonlarına kadar olan Osmanlı fetihlerinin haritası, Sultan Süleyman, Pec kilisesi, Moraca manastırı, *Ahdname* (iki kez), 15. yüzyılın ilk yarısında Bosna, Fatih Sultan Mehmet (üç kez), ortaçağa ait Bosna Srebrenik şehri, savaş meydanında Osmanlı ordusu, yeniçeri, sipahi, Bosna'da ilk Osmanlı arazilerinin haritası, Bosna eyaletinin 1593-1606 yıllarındaki haritası, o zamanların BH nüfusunu temsil eden altı erkeğin resmi, Stolac, Travnik, Başçarşı, Jayce, sokak ticareti, Zvornic, Gazi Hüsrev Bey camisi, Pec kilisesi, Banja Luka'da Kastel kalesi, Sokollu Mehmet Paşa, 1571 Lepant savaşı, Sultan 1. İbrahim, Kara Mustafa Paşa ve Belgrad'daki idamı, Savoy'lu Eugene, 1697 de Saraybosna, 17. ve 18. yüzyıllardaki Osmanlı kayıpları, Miloş Obrenovic, *Nacertanije*'nin (Sırp milliyetçiliği kitabı) ilk sayfası, 18. ve 19 yüzyıllardaki Karadağ haritası, Petar Petrović Njegoš, 1737 Banja Luka savaşına ait harita, Dubica'nın muhasarası, Husein Gradašćević, Ömer Paşa Latas, Sultan 3. Selim, Sultan 2. Mahmud, 19. yüzyılda Gradačac, Hüseyin-kaptan Gradiscevic'nin kulesi ve camisi, 1853-56 Kırım savaşının haritası, 19. yüzyıl ortalarında bir Saraybosna sokağı, Berlin Kongresinden sonraki güney doğu Avrupa haritası, Avusturya hükümetinin 1878 bildirgesi, 1878'de BH işgalinin haritası, Saraybosna'da Saborna Ortadoks kilisesi, Fojnicada Fransisken kilisesi, Gazi Hüsrev Bey medresesi,

Visegrad köprüsü, Mosdar köprüsünün yapımı, yıkılması ve restorasyonu, Gazi Hüsrev Bey'in kütüphanesinden bir elyazması, Saraybosna Hagada, Sekovici yakınlarındaki bir manastırdan bir ikon, ve Kresevo Manastırındaki St. Catherine heykeli gösterimlerini içerir.

Tarih 7'nin gösterimleri askeri, siyasi ve Sırp ağırlıklıdır; sipahi (iki kez), kral Vukasin'nin mührü ve imzası, kral Marko'nun portresi, 14. yüzyıl sonlarında Krusevac kalesi, Ravanica'da kilise kompleksi, Novo Brdo kalesi, kral Lazar dönemi paraları, Milos Obilic'in Sultan Murad'ı öldürmesini gösteren detaylar, Bosko Jogovic at üstüdeyken, Smederevo şehri, Reseva manastırı, İstanbul'un fethi, Belgrad Türk muhasarası, taş fırlatan silahların çizimleri, Sırp devletinin haritası, yabancıların yönetimleri altındaki Yugoslav devletlerinin haritası ve 15. yy sonları Slankamen'deki St. Nikola kilisesi gösterimleri vardır. Sırplarla ilişkisi olmayan kültürlere ve hayat tarzına ait gösterimler yoktur.

Tarih 8'de, 16. ve 17. yüzyıllardaki güney Slav ülkeleri haritası, Sultan Süleyman resmi, Osmanlıların zavallı ailelerinden genç çocukları almasını ve arkada yanan evlerin olduğu resimler (s.27), isyancıların lideri Stanoje Glavas ve Stojan Yankovic, Pec Patrikliğinin yayılmasının ve İslam'ın Balkanlarda genişlemesinin haritaları, Sokollu Mehmet Paşa, Pec Patrikliği, patrik Makarije Sokolovic, Lomnica manastırı, 16. ve 18. yüzyıllardaki güney Slav ülkeleri haritası, Krupa manastırı, 18. yy sonundaki güney Slav ülkeleri haritası, 1802'de Mustafa Paşanın idamı, Karadorde, 1805-13'de ayaklanan Sırpların bayrağı, ilk Sırp ayaklanmasının haritası, Stevan Sindelic, Karadorde kalesi, Matej Nenadovic, 1815 Takovo Sırp ayaklanması, Ivan Knezevic, ikinci Sırp ayaklanmasının haritası, Milos Obrenovic, 1833 Sırp anayasası, 19. yüzyılın ilk yarısında Sırbistan, Vuk Karadzic, Aleksandır Karadordevic, *Nacertanije*, 1. Peter Petrovic Njegos, 2. Peter Petrovic Njegos, 1. Danilo Petrovic Njegos, Karadağ'daki askerlerin elbisesi, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Travnik, 19. yy Bosna'da bir Sırp evinde Ortodoks ayini, 19. yy ilk yarısında BH, 19. yüzyılda Bosna'da vergi uygulaması, Mihailo Obrenovic, 1876'da Sırp kurmay heyeti, 1875-78'de Hersekli asiler ve mülteciler (muhtemelen Sırplar), gibi gösterimler vardır. *Tarih 7'de* olduğu gibi Sırp olmayanlara her hangi bir önem verilmemiştir.

Tarih 9'da, sadece Balkan savaşları ve Sırp askeri liderlerinin ve savaşlarının resimleri vardır.

Nihayet, *Tarih 6'da*, Kraljevic Makro ve Milos Obilic'in birlikte ve Milos Obilic yalnız olarak resimleri, Novo Brudo, Smederevo, Sultan 2. Mehmet, kral 1. Stefan Tvrtko'nun

mührü, Bobovac, Srem, Backa ve Banat'ın eski bir haritası ve 1526 Mohaç savaşı gösterimleri vardır. Böylece, bu ders kitaplarının harita ve resim dili metnin kendisiyle az ya da çok aynı eğilimdedir. Özellikle Sırp okul kitaplarında diğer duygular ihmal edilirken, ulusal siyasi ve askeri temalar en önemli yeri tutmaktadır. Saraybosna Yayınevinin çıkardığı *Tarih 7- Radusic* ve *Tarih 7-Haciabdic*, çok iyi olan gerek gösterimleri gerekse düzeni açısından diğerlerine göre en iyi işi yapmıştır.

13. Gerçeklerin saptırılması ve dil

Ders kitapların iyice araştırılarak yazılmış olması ve hatalardan uzak olması beklenir. Ama bu hiç de öyle değildir. Radusic bir Müslüman bir Hristiyanı dava ettiğinde davaya bir kilisenin baktığını yanlışlıkla iddia etmiştir (66). Hacıabdic ve Dervisagic Sultan Süleyman'ın Viyana kuşatması sırasında öldüğünü (41) ve müftünün dini yargının başı olduğunu hatalı olarak yazmıştır (48). *P6*'ya göre, Jajce'nin fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmet Bosna'da 70 ila 300 şehri fethetmiş, 100.000 kişiyi sürgün etmiş, ve 30.000 çocuğu yeniçeri ocağına almıştır (154), tabi bunların hepsi asılsızdır. Bugün Bosna'nın tamamında 300 şehir yoktur ve fethedilen yerlere göre Bosna gibi önemsiz bir yerden bir çok insanı sürgün etmek ve bölgeyi insansız hale getirmek, Osmanlı politikasına ters düşecek şekilde vergi toplamayı da azaltmak anlamına gelir. Aynı ders kitabı, Saraybosna'daki Bey camisinin mimar Sinan tarafından inşa edildiğini söyler ama doğru değildir (157). *P7*, 19. yüzyıla kadar ordunun, tebaanın genç çocuklarından oluştuğunu iddia eder (65). Gerçekte ise, Osmanlı devletinin ihtişamlı yıllarında, yeniçeri ordunun en önemli askeri birimi değildi. Daha da ötesi, Osmanlı ordusu için devşirme yöntemi Sultan Süleyman'dan sonra bırakılmıştı (büyük bir olasılıkla 1638'de), çünkü yeniçeri ocağı, askerlik sırasında iken evlenme izni müracaatında bulunmuştu ve daha sonra kendi çocuklarının acemi oğlan yerine askere alınmaları için ellerinden geleni yapmışlardı. *Tarih 8*, Venedik ve Venedik Cumhuriyeti'ni sanki farklı devletmişler gibi Osmanlı karşıtı ittifakın üyeleri gibi göstermiştir.

BH ders kitaplarında kullanılan dil, genellikle yazarlarının Osmanlı ve mirası konusundaki fikirleriyle aynıdır. Sırp ders kitapları sık sık Türkleri Hristiyan topraklarıyla yan yana gösterir(*Tarih 7*, 157-159). Türklerle yapılan savaşlar, Türk ordusu ve Türk korkusu epik tarzda anlatılır (*Tarih 7*, 159-165). Öğrenciler epik şiirleri ezberlemeleri konusunda cesaretlendirilir (*Tarih 8*, 32). Türkler ve tebaaları arasındaki ilişkiler sık sık "kölelik", "baskı", "sosyal sömürü" olarak tanımlanır (*Tarih 8*, 27-28). Türkler "baskı kurmuş", "her

yeri yakmış”, “ herkesi köleleştirmiştir”, vs. vs (*Tarih 9*, 39-49). *Tarih 6*, Osmanlı dönemini, “ tüm zamanların en kötüsü” olarak tanımlar (86). Sadece birkaç örnekte, Bosnalı yazarlar Sırp ve Hırvat ders kitaplarının dilini paylaşır: Sırbistan ve Karadağ Osmanlılar tarafından köleleştirilmiştir (Hacıabdıc ve Dervisagic, *Tarih 7*, 41) ; Yunanlı asiler Mora’yı kurtarmıştır (Pelidija ve Isakoviç’in *Tarih 7*, 32) , ve 1875 Bosna ayaklanması haritasında güneybatı bölgesi “kurtarılmış bölge” olarak işaretlenmiştir (Isakoviç’in *Tarih 7*, 90). Dayton barış mutabakatından önceki, BH’nin devlet yapısına olan sistematik inkâra uygunluk içinde, *P7* (64) ve *P8* (117,121) Osmanlı zamanında BH’yi tek devlet olarak değil de iki ayrı bölge olarak gösterir.

Sonuç

Tarih bilimi savaşlarının gerçek tarihteki savaşlardan sonra devam ettiği söylenir. Belli bir ölçüde bu BH için doğrudur. Savaştan on bir yıl geçtikten sonra BH’deki ders kitaplarının diğerlerinin güvensizliğini kışkırtacak materyal içermesi şanssızlıktır. Ama kitapların hepsi aynı değildir. Ortak hayat iklimini geliştirmek isteyen ders kitapları ile sanki BH de bir tek halk yaşarmış gibi yazılan ders kitapları arasında çok fark vardır.

Konuya hassas yaklaşan Bosna dili ders kitapları yazarları günümüz birlikteliğine bir temel olarak geçmişten iyi bir şekilde bahsetmeye çalışırken, Sırp kitapları ve bazen Hırvat kitapları geçmişin kötü olduğuna dair öğrencilerin dikkatini çekmektedir. Özellikle Sırp ders kitaplarında, tarih dilimleri kendileri için övünülecek ve ötekiler için önemsiz kabul edildiğinden, diğer iki halkın tarihi dışlanmaktadır. Benzer şekilde, bir halkın kazanımları vurgulanırken diğerlerinki ihmal edilir. Ulusal anlatımları rahatsız edecek bilgiler saklanır. Ante murale, sui generis ve antiquity gibi Sırp tarih bilimi ve halk inanışları için önemli konular ilköğretim okullarındaki ders kitaplarında yoğun şekilde işlenir. Ante murale efsanesi Hırvat kitaplarında da belirgin bir şekilde vardır. Özellikle Sırp ders kitaplarında, Sırpların Osmanlılar tarafından kazığa oturtulduğuna dair bir çok atıf vardır. Belki de bu yüzden, 1990’larda Müslüman kadınlara tecavüz etme algılaması, bazı Sırp lar arasında kazığa geçirme imajına bir mukabele olarak görülmesine neden olmuştur. Bu kadar doğruluğu şüpheli ama ortak tarihteki bu bölücü konular farklı uluslara bağlı çocuklar arasında düşmanlığa ve kine yol açmaktadır. Suçların aşırı gösterimi ve ırklar arası şiddet hiç bir pedagojiye hizmet etmez ve iyi bir ders kitabının desteklemesi gereken güven ve dürüstlüğü baltalar.

Bosna dilindeki ders kitapları Osmanlı tarihinin belirli yönlerini idealize etmeye çalışır. Osmanlı tarihi konusunda tarafsız olmaya isteklidirler Osmanlı tebaasının eşit haklar taleplerine karşı da tarafsız oldukları söylenebilir. Bir çok açıdan, bütün ders kitapları seçici hafızaya sahiptir, diğerlerin acılarını unutarak kendi acılarını hatırlarlar. Kendi uluslarının oynadıkları role eleştirel yaklaşma konularında da problemlidirler. Bundan dolayı, Heike Karge bile tarih ders kitabı konseptinin değişmesini teklif etmiştir; “Şimdiye kadar bu konsept öğrenciler arasında eleştirel tarih şuurunun gelişmesi amacıyla değil de, tarihsel olayların sunulmasıyla ilgilenmiştir.”

21. yüzyıldaki iyi bir tarih ders kitabının değerlendirilmesinde en düşük notu Sırp ders kitapları alır. Sistemik olarak ve ısrarla Osmanlıların olumsuz basmakalıp örneklerini sunarlar. Sonuç ise gerçekte olduğundan çok farklı bir basitleştirilmiş Osmanlı dönemi resmidir: Osmanlılar baskıcıdır ve Sırlar (bazen Hırvatlar) ta ilk günden Birinci Balkan savaşına kadar özgürlük savaşçısıdır. Gerçekten, Osmanlı idaresindeki BH'nin sosyal tarihi bilhassa Sırp kilisesi ve gayri Müslim nüfusun ayrıcalıklı konumuyla karmaşık bir yapı içindedir; bu yüzden sık sık haklarını korumak için Osmanlılarla taraf olmuşlar ve yerel Müslümanlar reformlara direnmiştir.

Bosna'da milliyetçiliğin tarih bilimini nasıl saptırdığı, çağdaş tarih ders kitaplarının Fransiskan Nikola Lasvanin'in Günlükleriyle ya da diğer çağdaş Hristiyan kaynaklarla karşılaştırılmasıyla gözlemlenebilir. Modern Sırp tarih kitapları ya da bazı Hırvat ders kitaplarının aksine, Osmanlı yöneticileri “akıllı ve iyi mizaçtaydılar”, o kadar iyi yöneticiler ki, fakirler kötü diye bir şey bilmiyorlardı, “iyi adamlardı ve adıldiler”, yerel Müslüman yetkililer yerel Fransiskanlar lehine Osmanlı idarecilerle konuşabiliyorlardı; bazı Bosnalı ulema Fransiskanların arkadaşıydı, Sultan savaş suçu işleyen idarecileri cezalandırırdı, vs. Aynı şekilde, güvenilir bir Osmanlı tarihçisi olan Boris Nilevic, “bu dönemin kaynakları (15. yy) böyle bir siyah resim sunmaz” diye not düşer.

Nihayet, okul kitapları “sadece propaganda aracı değil de aynı zamanda onları yazan toplumun aynasıdır” ifadesi doğruysa; “toplum tarafından kabul edilmeyen basmakalıp örnekleri ve değerleri nadiren barındırır” ifadesi doğruysa ve “tarih kitapları geçmiş olan bir insan toplumu imajını ve dolaylı olarak geleceğini yansıtır” ifadesi doğruysa, BH ders

kitaplarının çoğunun – diğerlerini de anlamlı bir yolla içerecek şekilde- acilen yeniden yazılması gerekir.

Müslüman Arnavutluk için İngilizce'den tercüme edilmiştir.